

De valkuilen van het 'groene' vertoog

Francine Mestrum

Het groene vertoog kan worden gezien als een poging om te komen tot een alternatief voor het huidige ecologisch onhoudbare economische wereldsysteem. Heel wat voorstellen houden echter een risico in om het neoliberalisme te versterken, enerzijds bij gebrek aan verduidelijking, anderzijds door een teveel aan hervormingsdrang. Kritiek op de moderniteit is nodig en nuttig maar de uitgangspunten van die kritiek zijn soms problematisch.

Woorden zijn hoeren, zo wist de Argentijnse schrijver Julio Cortazar. Ze geven zich aan eenieder die hen wil gebruiken, je kan ze niet vastpinnen op één enkele, eenduidige betekenis. Woordenboeken zijn kerkhoven waarop sociale relaties ophouden met het geven van telkens weer andere en nieuwe betekenissen. Woorden zijn bouwstenen van taal en met taal worden vertogen gemaakt.

Vandaar dat elke vertooganalyse, wil ze relevant zijn, ook dynamisch moet zijn. Elk vertoog vormt een eigen realiteit die naast, maar in wisselwerking met de materiële realiteit staat die het beschrijft. Het zijn deze dialectiek en die wisselende betekenissen die dialoog – en bij uitbreiding de democratie – mogelijk maken. Mocht er geen materiële realiteit achter de woorden schuil gaan, we zouden praten in het luchtledige. Mocht elke materiële realiteit slechts op één manier kunnen gezegd worden, we zouden snel zijn uitgepraat.

Deze veel te korte samenvatting wil aangeven wat in dit artikel met *vertoog* wordt bedoeld en hoe het wordt benaderd. Het onderwerp van het artikel is de zoektocht van *groenen* – hier gebruikt als onvolmaakt samenvattend begrip voor iedereen die zich bezighoudt met ecologie - en andersmondialisten naar een alternatief voor zowel het dominante neoliberale kapitalisme als het klassieke socialistische antikapitalisme. Beide groepen ontwikkelen hiervoor een eigen vertoog waarmee ze soms in het vaarwater van hun tegenstanders terecht komen. Soms vraagt dat niet meer dan wat verduidelijking, in andere gevallen kan men best herdenken of herformuleren.

Met wat hier gemakshalve *groen vertoog* wordt genoemd, wil ik geenszins alle nuances en verschillen in het ecologisch denken negeren. De hier geformuleerde kritiek is het resultaat van debatten die ik jarenlang in de Europese Unie en in Vlaanderen heb kunnen volgen. Zij is zeker niet algemeen toepasbaar maar evenmin slechts tot één enkele – neoprimitivistische – strekking te herleiden.

Op zoek naar een alternatief

De zoektocht naar alternatieven is niet nieuw maar ontstond grotendeels in de nasleep van Mei '68. Zo begon de vrouwenbeweging, gebaseerd op een feministische kritiek, met het herbedenken van politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke concepten die van een ééndimensionele, mannelijk bepaalde, wereld getuigden. Al zijn het juist

vrouwen geweest die de afgelopen veertig jaar de wellicht grootste maatschappelijke verschuivingen teweegbrachten, toch blijft deze beweging vandaag veelal beperkt tot academische kringen. De groene beweging dan, die pleitte voor respect voor de natuur en tegen het productivisme, ging gedeeltelijk op in politieke partijen, maar laat nog steeds diverse strekkingen en contradicties zien tussen modernisten, postmodernisten en antimodernisten. Ook al pleiten sommigen radicaal voor een *ecologische economie* met uitzicht op een daadwerkelijk alternatief, neemt de tegenstellingen niet weg. De andersmondialisten ten slotte, zijn minder oud en ontstonden uit een kritiek op zowel het neoliberale kapitalisme als het postsocialisme. Dat heeft tot gevolg dat men er niet enkel groenen en feministen in terugvindt, maar eveneens dakloze linksen die niets van hun radicaliteit hebben verloren. De andersmondialiseringsbeweging biedt bijgevolg lang geen synthese van alle stromingen die de afgelopen veertig jaar het licht zagen.

Geen enkele van deze bewegingen boekte tot nog toe veel vooruitgang. Met de snel voortschrijdende klimaatverandering en het politieke succes van Al Gore's *Inconvenient Truth*, is de discussie in de groene beweging weer aangezwengeld, maar vooral nog niet echt vooruitgekomen in vergelijking met de jaren tachtig. De vrouwen- en andersmondialiseringsbeweging doen het niet beter; soms omdat het kortetermijndenken er de bovenhand viert; soms omdat de voorstellen te utopisch lijken. In feite kan men stellen dat alle alternatieven ooit al eens zijn bedacht, maar dat er geen strategie is om ook de machtsrelaties te veranderen.

In wat volgt, bespreek ik enkele tegenstellingen die een deel van de groene beweging kenmerken. Ik wil vooral ingaan op enkele punten die gevaarlijk dicht in de buurt van het neoliberale vertoog komen, en er in elk geval perfect door gerecupereerd kunnen worden. Ik bedoel hiermee geenszins dat groenen ook een beetje of veel liberaal zijn, wel dat sommigen begrippen en vertogen hanteren die een andere betekenis krijgen in een groene, dan wel in een neoliberale logica. Het neoliberalisme stelt de markt tegenover de staat voor alle politieke gemeenschapsvormende taken, inclusief sociale bescherming, en rekent op de staat voor alle marktondersteunende taken. Het eerste voorbeeld is dat van armoedebestrijding en een basisinkomen; twee zaken die positief kunnen zijn maar in een neoliberale logica heel anders kunnen uitdraaien. Het tweede voorbeeld gaat over vrijwilligerswerk en *bruto nationaal geluk*, onderwerpen die volgens mij zelden progressief te interpreteren zijn, maar makkelijk aansluiten bij hetzij een conservatieve, hetzij een neoliberale maatschappijvisie.

Het neoliberalisme stelt de markt tegenover de staat voor alle politieke gemeenschapsvormende taken, inclusief sociale bescherming, en rekent op de staat voor alle marktondersteunende taken.

Contradicties binnen het groene vertoog

Armoedebestrijding en basisinkomen

Armoedebestrijding staat sinds 1990 mondiaal op de politieke agenda; sinds 1995 formeel. Het initiatief hiertoe komt van de Wereldbank die hierrond een mondiale consensus wist te bewerkstelligen op de sociale top van de Verenigde Naties (VN) over sociale ontwikkeling. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) neemt deze prioriteit in 1999 concreet over en eist van alle arme landen nu een *armoedestrategie*, indien ze nog voor financiering in aanmerking willen komen. In 2000 accepteert de VN-millenniumtop een reeks sociale doelstellingen, genaamd *millenniumdoelstellingen*

voor ontwikkeling, waarvan de eerste het halveren van de extreme armoede tussen 1990 en 2015 beoogt. Ook in de Europese Unie en in België komt armoedebestrijding meer en meer op de voorgrond: met de goedkeuring van de Lissabonagenda komt een *Open Coördinatiemethode* (OCM) op gang waarbij de lidstaten hun beleid met elkaar bespreken en *goede praktijken* van elkaar kunnen overnemen. België ten slotte, stelde al in 1994 een eerste participatief armoedeverslag op dat tot hiertoe vooral tot een proliferatie van armoedeorganisaties leidde.

Armoedebestrijding hoort zeker multidimensioneel te zijn, maar armoede is een inkomenstekort.

Belgisch minister Vandenbroucke wees er bij de totstandkoming van de Europese OCM terecht op dat er voor armoedebestrijding vooral behoefte is aan goede sociale bescherming. De verzorgingsstaten staan echter onder zware druk en in het beleid van de Wereldbank staat

armoedebestrijding zelfs haaks op sociale zekerheid. Deze laatste zou er enkel voor de *bevoorrechte* werknemers zijn daar waar armoedebestrijding een algemeen belang is. Opvallend is ook dat de sociale zekerheid aanvankelijk uitging van de mannelijke kostwinner (en vrouwen slechts afgeleide rechten kregen), terwijl armoedebestrijding vooral aandacht heeft voor vrouwen, die verondersteld worden de *armsten onder de armen* en het *aangezicht van de armoede* te vormen.

Een gemeenschappelijk kenmerk van de Belgische, de Europese en de mondiale armoedebenadering is dat armoede nu *multidimensioneel* heet te zijn. Hiermee wordt bedoeld dat het niet enkel, niet zozeer of zelfs helemaal niet een kwestie van inkomen is, maar van heel wat andere dimensies: opleiding, gezondheid, huisvesting, eenoudergezinnen, *empowerment*, kansarmoede. Dit klinkt vanzelfsprekend maar is het helemaal niet. Het risico is vooral wat men ziet gebeuren bij de Wereldbank: het inkomen verdwijnt volledig naar de achtergrond. Echter, mensen kunnen goed opgeleid en gezond zijn, een redelijk dak boven het hoofd hebben en zelfs *empowered* zijn, maar wie geen werk vindt en misschien ook geen uitkering krijgt kan bittere armoede lijden. Omgekeerd kunnen rijke mensen dom en ziekelijk zijn – kent u er geen? – en allesbehalve *empowered*, zonder portemonnee. Maar arm zijn ze niet. Kort samengevat: het lijdt geen twijfel dat een goede armoedebestrijding rekening houdt met het opleidingsniveau, de toegang tot gezondheidszorg en de mondigheid van arme mensen, maar het uiteindelijke doel moet wel zijn dat mensen een voldoende inkomen verwerven. Of nog met andere woorden: we leven in een markteconomie en dus hebben mensen geld nodig om in hun behoeften te voorzien. Armoedebestrijding hoort zeker multidimensioneel te zijn, maar armoede is een inkomenstekort.

Een mogelijke wijze om een dergelijk inkomenstekort op te vangen, is een basisinkomen voorzien voor de hele bevolking. Het principe is eenvoudig: krachtens de fundamentele mensenrechten heeft iedereen het recht om te leven; dat leven is een fysieke aangelegenheid, dus volstaat het niet om door de overheid niet te worden gemarteld of gedood; men hoort derhalve ook toegang te hebben tot voldoende voeding en kledij. Een universeel basisinkomen hangt bovendien vast aan het principiële beginsel van burgerschap. Burgerschap, gezien als status van aanhorigheid, geeft ieder mens het recht op een basisinkomen waarmee in alle fundamentele behoeften kan worden voorzien. Het principe kan zelfs worden uitgebreid tot Europees of mondiaal burgerschap. Het komt dan neer op een fundamenteel mensenrecht.

Voor Philippe Van Parijs, één van de grote voorstanders van het basisinkomen, is dit het beste instrument in de strijd tegen ongelijkheid, omdat alle andere instrumenten het altruïsme dat mensen kan kenmerken, inperken. Wie gelooft in *gelijke kansen* moet bijvoorbeeld een eind maken aan erfenissen, die van meet af aan een grote ongelijkheid

invoeren. Maar dit veroordeelt mensen meteen tot het afzien van elke vrijgevigheid. Het moge duidelijk zijn dat een basisinkomen zeker niet de grote inkomensongelijkheden kan tegengaan en dus beperkt blijft tot de bestrijding van ongelijke kansen en absolute armoede.

Een basisinkomen heeft twee (problematische) mogelijkheden. Ofwel ligt het vrij laag en verplicht het mensen nog steeds om daarnaast te werken voor een volwaardig inkomen. In dat geval volstaat het dus niet eens om in de basisbehoeften te voorzien en schiet het zijn doel voorbij. Ofwel is het hoog genoeg om aan armoede te ontsnappen, maar stelt het mensen meteen ook vrij van arbeid. Dat betekent dat nagenoeg iedereen zich aan de maatschappelijk noodzakelijke arbeid kan onttrekken. Over de invulling van arbeid valt vanuit ecologisch oogpunt heel veel te zeggen, maar het lijkt me niet onrechtvaardig om te stellen dat de arbeid die noodzakelijk is om collectief in de democratisch bepaalde behoeften te voorzien, ook collectief, dit is door iedereen, moet worden verricht. Het is niet aanvaardbaar dat sommigen zich aan die arbeid onttrekken; dus als het ware 'free rider' spelen. Men kan een *recht op luiheid* eventueel aanvaarden - hoe dan ook zal er in een ecologische economie ontzettend veel zinloze arbeid wegvallen - maar die arbeid moet wel eerlijk worden verdeeld over alle gezonde volwassenen.

In beide gevallen is het zo dat een basisinkomen wel iets tegen extreme of gewone armoede vermag, maar eens boven dit inkomen heerst wel de grootste inkomensongelijkheid. Tenzij er ook een maximuminkomen is bepaald, leidt een basisinkomen dus niet tot een rechtvaardige samenleving. Vandaar dat neoliberale denkers zoals Friedrich von Hayek en Milton Friedman best met een minimuminkomen en extreme armoede bestrijding willen leven maar niet met een *minimumloon*. Iedereen heeft volgens hen recht op een *sokkel*, om een minimale levensstandaard te onderhouden. Ook voor hen is extreme armoede een schending van fundamentele rechten die verholpen moet worden. Eveneens in strijd met de mensenrechten is inkomensherverdeling en sociale zekerheid: een overheid neemt bij het toekennen van uitkeringen noodzakelijkerwijs arbitraire beslissingen, en schendt hiermee het neutraliteitsprincipe, dat door een onpersoonlijke markt wel wordt garandeerd. Eén en dezelfde regel voor iedereen: dat is voor Hayek en Friedman rechtvaardigheid, want zodra een overheid moduleert, is er willekeur in het spel.

Het is echter moeilijk om tegen armoedebestrijding te zijn, enkel omdat dat ook door neoliberalen wordt bepleit. Het is even moeilijk om een basisinkomen radicaal te verwerpen, omdat het eveneens door liberalen wordt voorgestaan. In een progressief vertoog moeten deze begrippen dus een andere betekenis krijgen.

Burgerschap kan, en moet zelfs, een plaats krijgen in een emanciperend vertoog, maar eveneens *arbeid*, *herverdeling* en *inkomensongelijkheid*. Een burgerschap met economische en sociale rechten, met andere woorden *sociaal burgerschap*, is noodzakelijk om betekenis te geven aan politieke en burgerrechten. Het basisinkomen staat momenteel niet op de agenda van de Wereldbank of de Europese Unie. Armoedebestrijding echter wel, en het valt op dat herverdeling en inkomensongelijkheid uit het vertoog zijn verdwenen. Armoede wordt momenteel volledig los van het inkomen en vooral van rijkdom benaderd, terwijl ze juist de keerzijde van de medaille van rijkdom is. Ook kansarmoede is een gevolg van scheefgetrokken maatschappelijke relaties waarin geen middelen worden vrijgemaakt om mensen de nodige kansen te bieden.

Kortom, armoedebestrijding en eventueel een basisinkomen kunnen wel verdedigd

Armoedebestrijding en eventueel een basisinkomen kunnen wel verdedigd worden door progressieven, maar nooit zonder rijkdom, ongelijkheid en arbeid uit het oog te verliezen, in een context van volwaardig en volledig burgerschap.

worden door progressieven, maar nooit zonder rijkdom, ongelijkheid en arbeid uit het oog te verliezen, in een context van volwaardig en volledig burgerschap. Ze moeten dus een volkomen andere betekenis krijgen. Om deze reden is het de *relatieve* armoede (niet de absolute armoede) die men moet bestrijden, of nog: armoede als maatschappelijk probleem en niet als een probleem van enkele individuen die er vaak zelf voor verantwoordelijk worden gesteld. Wie over armoede en basisinkomen spreekt zonder dit erbij te vermelden, begeeft zich een gevaarlijk spoor.

Vrijwilligerswerk en geluk

Moins de biens, plus de liens heet het in het Frans. Het betekent dat mensen zich beter minder richten op het voortdurend verwerven van meer materiële goederen, maar meer op sociale relaties, familiebanden en gemeenschapsvormen. De redenering is dat de momenteel kille en naamloze samenleving menselijker wordt als er aandacht komt voor het *zijn* in plaats van het *hebben*, en als mensen voor elkaar kunnen zorgen. Een belangrijke bezorgdheid daarbij is dat de materiële consumptie wordt teruggebracht omdat de aarde nu eenmaal eindig is en het westerse consumptiemodel niet kan veralgemeend worden. In diezelfde gedachtengang wil men tegelijk een aantal goederen aan de markt onttrekken door ze weer aan de samenleving te geven. Niet alles moet immers verloond worden en in een *warme* samenleving kunnen mensen onbetaald voor elkaar werken, en op die manier ook gelukkiger worden. Trouwens, zo wordt telkens weer gezegd, geld maakt niet gelukkig. Of: boven een zeker behoefteniveau zullen extra goederen niet noodzakelijk ook meer geluk betekenen.

Deze veel te kort weergegeven gedachtengang is zeer problematisch. In wat volgt wil ik enkele begrippen ervan onder de loep nemen en aantonen dat ze tot een heel andere samenleving kunnen leiden dan wat hun voorstanders geloven. In eerste instantie wil ik de vooronderstellingen van dit vertoog erg twijfelachtig noemen.

Allereerst bevat ze de vooronderstelling dat rijke mensen niet gelukkig zijn omdat ze in een kille wereld leven en enkel bezig zijn met hun eigen benepen grote belangen. Is dat zo? Men weet dat nergens de sociale banden zo sterk zijn als in de hogere maatschappelijke klassen, en dat iedereen er sociaal kapitaal in overschot heeft. Ten tweede gaat men uit van een tegenstelling tussen *hebben* en *zijn*, terwijl bij consumeren - shoppen - de aankoophandeling zelf steeds belangrijker wordt. Eenmaal thuis kijkt men vaak niet meer om naar de nieuwe spullen. Shoppen is een vorm van *zijn*; het hebben is bijkomstig geworden. Bovendien zien we in de zogenaamd kille samenleving dag na dag zoveel vormen van solidariteit, in dorpen en steden, en naar de derde wereld. Precies omdat er geen directe overlevingsproblemen zijn, willen mensen best iets doen voor anderen. Het klopt dat de toenemende concurrentie op termijn die solidariteit in gevaar kan brengen, wat we bijvoorbeeld in Vlaanderen ten aanzien van Wallonië zien gebeuren, maar (nog) niet naar de derde wereld. Overigens moeten we zeker een onderscheid maken op wereldschaal tussen het consumptiemodel van de rijken en dat van de armen. Het geeft geen pas om het *Westen* tot *versobering* aan te manen als ook miljoenen mensen in West-Europa en de Verenigde Staten niet in hun basisbehoeften kunnen voorzien. Daarnaast stellen we een tendens vast om kleinschaligheid als een hoger goed te beschouwen. Als golden in kleine gemeenschappen of bedrijven minder machtsrelaties, en ware het daar makkelijker om zich weer de eigen levenstijd toe te eigenen. Ik betwijfel dit. Machtsrelaties zien we ook in kleine gemeenschappen, tot in het gezin toe. Het organiseren van democratische inspraak, de arbeidsorganisatie en het behoud van individuele vrijheden moeten ook op grote schaal gegarandeerd

kunnen worden; anders moeten internationale organisaties en de mondialisering *tout court* meteen een halt worden toegeroepen.

Ten slotte vinden we in bovenstaande gedachtegang nog het centrale credo terug van immateriële waarden die materiële goederen moeten vervangen. Waarom toch; is niet duurzaamheid het allerbelangrijkste criterium? Als bepaalde materiële goederen hoegenaamd niet door uitputting worden bedreigd, als een *cradle to cradlerecyclagesysteem* mogelijk is, en als groei zich met duurzame activiteiten kan verwezenlijken die de draagkracht van de planeet niet aantasten, wat is er dan fout mee? Let wel, dit is geen pleidooi voor aanhoudende materiële groei, wel voor meer voorzichtigheid in het veroordelen van groei. Het consumptiemodel van de rijken en middenklassen is inderdaad noch houdbaar, noch veralgemeenbaar. Willen China en Afrika ook een redelijke levensstandaard ontwikkelen, dan zullen bepaalde goederen en activiteiten hoe dan ook uit ons dagelijks leven moeten verdwijnen. Minder vlees en meer groenten en fruit eten, is een eerste verstandige stap, maar dat heeft niets met immateriële waarden te maken. Hetzelfde voor de keuze tussen fiets en auto.

Kortom, de indruk kan makkelijk ontstaan dat men naar een soort soberheid, zoniet een relatieve en vrijwillige armoede wil waar men geen enkele ecologische behoefte aan voelt, maar enkel een spirituele. Dit sluit aan bij de ahumanistische oproep voor een *décroissance* die elke vorm van groei afwijst, in tegenstelling tot de stelling van Herman Daly om *oneconomische groei* uit te bannen. Maar wat ontbreekt, is een gedetailleerde analyse van wat kan en niet kan, wat recycleerbaar is en wat niet, waar precies de grenzen liggen aan materiële groei, en wat er precies in het productie- en consumptiepatroon moet veranderen. Even noodzakelijk is een precieze analyse van wat we op welke manier gaan herverdelen zonder aan de koopkracht van velen te raken. Wil men herverdelen zonder aan de belangen van rijken te komen, dan is economische groei natuurlijk nodig. Maar noch groei, noch nulgroei kunnen een doel op zich zijn.

Het is duidelijk dat deze hang naar – onbepaalde – immateriële waarden en meer sociale verbondenheid getuigt van een ongenoegen over de bestaande maatschappij. Dat ongenoegen slaat op een teveel aan materiële behoeften die de sociale banden in de verdrukking zouden brengen en mensen alles behalve gelukkig zouden maken. Vandaar het pleidooi voor meer gemeenschapsbanden en aandacht voor *geluk*.

Noch groei, noch nulgroei kunnen een doel op zich zijn.

Sociale verbondenheid. Volgens dit vertoog kan men sociale banden herstellen door mensen voor elkaar te laten zorgen. Een voorbeeld hiervan is vrijwilligerswerk, een opdracht die de samenleving altijd al en overal aan vrouwen toevertrouwde. Precies dit soort werk behoort in West-Europa nog steeds tot de verzorgingsstaat. Mensen hebben recht op onderwijs, gezondheidszorg, kinderopvang, bejaardenhulp enzovoort – noem het *naamloze hulp* - en deze rechten worden gegarandeerd door de overheid, dit is de belasting- en socialezekerheidsbetalende maatschappij.

Neoliberalen zijn altijd de eersten om de heldhaftige arbeid van vrouwen te bejubelen en de niet-gouvernementele organisaties (ngo) als onmisbare partners te bestempelen. Maar uiteindelijk gaat het om een feitelijke privatisering van sociale

Als bepaalde materiële goederen hoegenaamd niet door uitputting worden bedreigd, als een *cradle to cradlerecyclagesysteem* mogelijk is, en als groei zich met duurzame activiteiten kan verwezenlijken die de draagkracht van de planeet niet aantasten, wat is er dan fout mee?

rechten en diensten die de overheid voorheen garandeerde. Rechten komen hierdoor te verdwijnen en niemand die nog zeker is dat elke behoeftige wordt bediend. Het ontstaan van een duale samenleving is het gevolg: particuliere bedrijven leveren hun diensten aan de gegoeden en minderbedeelden kunnen, eventueel met behulp van vrijwilligers, voor zichzelf zorgen. Het neoliberale model creëert met andere woorden een kille maatschappij - met een bedreigde verzorgingsstaat - om vervolgens voor *warme* toestanden te pleiten. Hoe *efficiënter* men het werk in ziekenhuizen organiseert bijvoorbeeld, hoe minder verpleegkundigen nog tijd zullen vinden om een babbeltje te slaan met de patiënten, en hoe meer vrijwilligers er nodig zijn.

Groenen langs hun kant, versterken deze trend nog door hun afkeer voor alles wat overheid is. Het plaatje komt er dan als volgt uit te zien: een civiele maatschappij met een rol die ze eigenlijk niet aankan - en zelfs niet móet aannemen; een overheid die de rechten van haar burgers niet langer garandeert en legitimiteit verliest; een democratie met inhoudsloos burgerschap als slachtoffer hiervan, want deze kan slechts functioneren wanneer een overheid voldoende fiscale middelen heeft om te zorgen voor de effectieve uitoefening van alle sociale, politieke en burgerrechten, en voor het ontstaan van een politieke gemeenschap.

Een even fundamenteel probleem is de organisatie van de solidariteit. De overgang van een gemeenschapssolidariteit (in een lokale gemeenschap of uitgebreide familie tussen mensen die elkaar kennen) naar een verzorgingsstaat (op een grotere schaal tussen mensen die elkaar nodig hebben en van elkaar afhankelijk zijn maar elkaar niet kennen) omschreef Durkheim als de overgang van een mechanische naar een organische solidariteit. Dit houdt rechtstreeks verband met de arbeidsverdeling en complexiteit van de moderne samenleving. Het houdt ook in dat men niet enkel solidair is met mensen die men persoonlijk kent, maar ook met anderen waarmee men geen persoonlijke relaties onderhoudt. Ontegensprekelijk is dit een van de grote verworvenheden van de moderniteit, die met het afkalven van de sociale zekerheid steeds meer op de helling komt te staan.

Ook al vragen groenen geenszins dat overheidsdiensten verdwijnen, de vraag naar gemeenschapszorg en vrijwilligerswerk is precies wat ook de neoliberalen vragen, en het is moeilijk in te zien hoe men zonder verzorgingsstaat en zonder sterke overheid aan het neoliberalisme kan ontsnappen.

Hier moet ook het algemene punt van het neoliberale *vrijwilligerswerk* in aanmerking worden genomen. Niet alleen is het neoliberalisme gericht op een zo ruim mogelijke marktwerking, de veralgemeende concurrentie moet ook zorgen voor dalende prijzen. Op de arbeidsmarkt betekent dit een zo ruim mogelijk aanbod bij een beperkte vraag naar arbeidskrachten, zodanig dat de prijs voor arbeid kan dalen. Wanneer sommigen bereid zijn om (bijna) gratis te werken is dit mooi meegenomen. Het verklaart het toenemend gebruik van jobstudenten en van stagiaires die de plaats innemen van volwaardige werknemers.

Uiteraard staat de groene oproep naar een *warme* samenleving volledig haaks op het neoliberale beleid. Ook al vragen groenen geenszins dat overheidsdiensten verdwijnen, de vraag naar gemeenschapszorg en vrijwilligerswerk is precies wat ook de neoliberalen vragen, en het is moeilijk in te zien hoe men zonder verzorgingsstaat en zonder sterke overheid aan het neoliberalisme kan ontsnappen. Mensen met een degelijk inkomen, comfort en vrije tijd zijn nagenoeg altijd bereid, zich in te zetten voor de jeugdclub, de sportvereniging of het amateurtoneel. Het is een vorm van maatschappelijke participatie. Het probleem zit niet bij het vrijwilligerswerk op zich maar bij het laten opvangen door de maatschappij van opdrachten die de overheid zogenaamd niet langer aankan. Hoe sociale bescherming en openbare diensten worden georganiseerd,

is voer voor discussie. Momenteel zijn op Europees niveau discussies aan de gang over de hervorming van sociale bescherming en openbare dienstverlening. Elk land heeft zijn eigen systeem: soms heeft de overheid een bijna-monopolie, soms is er meer uitbesteding aan de particuliere sector. Welke keuze men ook maakt, het juridische kader is van het grootste belang, omdat het instaat voor de garantie van ieders rechten. Behoeftievoorziening is een mensenrecht en mag men nooit afhankelijk maken van liefdadigheid of willekeur.

De vraag naar 'geluk'. Hoe men het ook draait of keert, welke definitie men ook wil hanteren, geluk is louter subjectief, dit is, een kwestie van persoonlijk aanvoelen. Het heeft niets te maken met armoede of rijkdom. Iedereen zal zowel ongelukkige en gelukkige armen kennen, als ongelukkige en gelukkige rijken. Materieel comfort geeft wel een bijzonder sterke psychologische stimulans om weerstand te bieden aan zelfbeklag en verdriet. Wie heeft nog geen depressieve bui weggevochten met een middagje shoppen, een koude chablis op een terrasje of een avondje uit? Je moet het natuurlijk wel kunnen betalen. Waarom zou rijkdom geen geluk kunnen brengen? De aankoop van een mooi huis, een grote auto, een verre reis kan onnoemelijke vreugde betekenen. Zeker, ook kleine dingen kunnen onnoemelijke vreugde betekenen. Maar het is iets anders, te stellen dat duur consumptiegedrag niet nodig is om gelukkig te zijn, dan stellen dat duur consumptiegedrag niet gelukkig maakt. Geld is geen garantie voor geluk, maar maakt geluk wel een heel stuk makkelijker. In termen van menselijke ontwikkeling, opent rijkdom gewoon veel meer keuzemogelijkheden en kansen om het leven te leven dat men verkiest. Geld, zo wist Hayek, is een van de beste instrumenten die ooit zijn uitgevonden om mensen vrijheid te geven.

Een meer theoretisch argument tegen het gebruik van *geluk*, vinden we bij Amartya Sen. In de moeilijke zoektocht naar maatschappelijke (en dus collectieve) keuzes, mogen we ons volgens hem niet neerleggen bij de zogenaamde onmogelijkheid om ze te bepalen, noch bij het zoeken naar één of andere mentale ingesteldheid van mensen. Wel horen we te streven naar een zo ruim mogelijke gegevensbasis en dienen de reële ontberingen steeds voor ogen te staan. Veel ontberingen en discriminaties zijn immers geïnterioriseerd: mensen hebben ermee leren leven, en weten nauwelijks dat er ook een ander leven mogelijk is. Ter illustratie: vrouwen in de sloppenwijken van een grootstad of keuterboertjes op de *altiplano* als *niet-arm* of *zonder problemen* catalogeren omdat ze beweren gelukkig of tevreden te zijn – de één omdat ze al zes maanden lang geen slaag heeft gekregen, de ander omdat de schrale oogst nog meevalt – zet de deur open voor een *multidimensionele* armoedebenadering zonder inkomen; wat volledig past in het neoliberalisme. De misère kan blijven bestaan, maar er is geen probleem want de mensen zijn gelukkig. Dit kan, als *armoedebestrijding* in eerste instantie ook *conflictbestrijding* is of enkel moet zorgen voor *sociale cohesie*. In die zin is *geluk* of *tevredenheid* ook politiek relevant, maar het zegt niets over armoede of ongelijkheid. Een ander voorbeeld hiervan vindt men op de conferentie over welvaartsindicatoren, die de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling vorig jaar in Istanbul hield. Dat moeders voor hun zieke kinderen zorgen, zo stelde een spreker, is volstrekt normaal en zal het geluk van een groot aantal mensen verhogen. Dergelijke regels zouden *moreel correct* zijn. Anderzijds kan men evengoed aannemen dat vooral mannen bijzonder gelukkig zijn met een dergelijke moraliteit en dat veel vrouwen nóg gelukkiger worden als ze voor de verzorging van hun zieke kind ook betaalbare professionele hulp krijgen.

Geluk blijft met andere woorden een zuiver individueel gegeven dat alle mensen kan overkomen, arm of rijk. Men kan geluk proberen te meten en daar politieke

conclusies uit trekken, maar het leert ons niets over armoede of ongelijkheid.

Ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid daarentegen, zijn fundamentele, objectieve waarden die niets met geluk van doen hebben. Weliswaar zijn ze ook voor interpretatie vatbaar, maar ze zijn objectief meetbaar terwijl geen enkele grondwet, noch enig handvest mensen *geluk* garandeert. Men kan zoeken naar alternatieven voor het inderdaad erg onvolmaakte *nationaal inkomen*; maar nationaal geluk is géén alternatief wegens veel te subjectief. Geluk is een overheidszaak wanneer men wegens algemene ellende of dalende koopkracht, conflicten wil vermijden. Maar als alle burgers een decente levensstandaard hebben en behouden - wel een overheidszaak - kunnen al heel wat conflicten voorkomen worden. Een meting van geluk gaat voorbij aan levensstandaard, inkomen en ongelijkheid. Vandaar dat het idee politiek wel aanslaat; herverdeling is dan niet nodig: de boer, migrant of vluchteling die *gelukkig* is hoeft geen uitkering of subsidie.

Meting van geluk gaat voorbij aan levensstandaard, inkomen en ongelijkheid. Vandaar dat het idee politiek wel aanslaat; herverdeling is dan niet nodig: de boer, migrant of vluchteling die *gelukkig* is hoeft geen uitkering of subsidie.

Voor een nieuw vertoog

Het grote probleem ligt mijns inziens bij de terechte kritiek die aan de basis van de groene beweging ligt op concepten als *ontwikkeling*, *voortgang* en *moderniteit*. Het klopt dat ze hebben geleid tot een grotendeels economistische invulling, met witte olifanten en productivisme als gevolg. Het is echter niet zo dat dit onvermijdelijke gevolgen zijn. Het zijn begrippen met een

nog steeds emancipatorische inhoud die tot vandaag de dag gebruikt kan worden. Begrippen hebben nu eenmaal geen eenduidige betekenis.

Met de kritiek is echter bij sommigen een postontwikkelingsvertoog en een postmodern, zelfs antimodern, vertoog ontstaan dat wel degelijk voor problemen kan zorgen. In onze ontwikkelde wereld is het bestaan van verzorgingsstaten een onmiskenbaar positieve verwezenlijking. Denk maar aan tastbare voordelen zoals inkomensbescherming bij ziekte, bij werkloosheid of hoge leeftijd, en aan openbare diensten die de markt grotendeels neutraliseren. Boven dit alles echter staat naamloze organische solidariteit als de belangrijkste verworvenheid, aangezien zij een verzekering voor de hele samenleving inhoudt. West-Europa is op dit vlak zeker voor verbetering vatbaar. Sociale zekerheid is het collectieve vermogen van een samenleving, en in eerste instantie het vermogen van hen die geen ander vermogen hebben. Mensen zonder kapitaal of vastgoed, of zonder familie of vrienden om wat voor reden ook, kunnen terecht bij collectief georganiseerde diensten. In een wereld waarin personenverkeer alsmaar vrijer wordt, is dit ontzettend belangrijk. In elk ander systeem vallen heel wat mensen uit de boot en zijn het vrouwen die het gratis werk verrichten. Dat men daarnaast probeert om een *warme* samenleving te maken met mensen die voor elkaar zorgen, is zeker verdedigbaar, maar mag nooit ten koste gaan van de naamloze solidariteit die aan de basis ligt van ons burgerschap.

Een dergelijke solidariteit hoort trouwens eveneens op Europees en mondiaal ontwikkeld. Zo stellen we de afgelopen jaren vast dat de zeer beperkte, moeizaam tot stand gekomen ontwikkelingshulp vervangen wordt door filantropie en particuliere liefdadigheid. Ook hierin herkennen we een neoliberale vertoog dat landen, als ontwikkelingsobject, vervangt door mensen. Vanuit een antioverheidsdenken doen veel

Sociale zekerheid is het collectieve vermogen van een samenleving, en in eerste instantie het vermogen van hen die geen ander vermogen hebben.

NGO's enthousiast met neoliberalen mee.

De ontwikkelingssamenwerking staat terecht aan kritiek bloot maar het postontwikkelingsvertoog dat eruit voortkwam, zet heel wat waarden op de helling. In vele opzichten is het postontwikkelingsvertoog verwant met het groene vertoog: *ontwikkeling* en *voortgang* worden afgedaan als westerse vertogen van culturele dominantie; ontwikkeling is fout omwille van haar verkeerde bedoelingen (en niet haar negatieve resultaten); men wil geen alternatieve ontwikkeling maar een alternatief voor ontwikkeling; en beiden komen ongemerkt samen in een vertoog over armoedebestrijding. Wat postontwikkeling specifiek kenmerkt is een verlangen naar een voorindustriële verleden dat men romantiseert en waarin men voorbijgaat aan de machtsrelaties die ook binnen kleine, *verbonden* gemeenschappen gelden. Verdedigers van *postontwikkeling* geloven dat alles wat fout gaat in de samenleving en in Noord-Zuidrelaties, in het ontwikkelingconcept ingebakken zit. Ze geloven in de macht van ideeën en in een daarmee samenhangend determinisme. Op die manier spelen ze in de kaart van neoliberalen, die het prachtig vinden als kleine samenlevingen zich terugtrekken in enclaves van *anders-zijnden*, zonder vraag naar een herverdeling van rijkdom. Zolang een fenomeen marginaal blijft kan het fundamenteel onrechtvaardige economisch systeem blijven bestaan.

Conclusie

Groenen en andersmondialisten hebben gelijk wanneer zij een vernieuwing van het politieke en economische denken bepleiten. Een aantal mythes van onze tijd worden best doorbroken. Kritiek op ontwikkeling, moderniteit en voortgang zijn noodzakelijk en terecht, maar het het kind met het badwater weggooien, is nergens voor nodig. Veel groenen en andersmondialisten beseffen dat ook.

De positieve verworvenheden van de moderniteit zijn niet onbelangrijk en de emancipatorische invulling moet worden gerecupereerd. Alle landen en volken horen de kans te krijgen om hun eigen moderniteit uit te bouwen. Niets zit voor eens en altijd ingebakken in woorden. Macht vloeit niet voort uit woorden, maar macht maakt betekenissen aan woorden. Daarom is het nodig dat men naar andere machtsrelaties streeft om andere betekenissen mogelijk te maken.

Het is duidelijk dat de markt geen patent heeft op het creëren van sociale verbanden. De huidige economie negeert de rijkdom van menselijke gedragingen terwijl ze hoort ingebed te zijn in sociale relaties. Vertogen mogen het dominante economische denken niet in de kaart spelen zoals nu het geval is. Een *art de vivre* is inderdaad belangrijker dan een wedloop naar verrijking, maar door geluk in plaats van herverdeling te bepleiten, kan men beide mislopen.

BIO

Francine Mestrum is doctor in de sociale wetenschappen, gespecialiseerd in ontwikkelingsstudies. Ze werkt als gastprofessor aan de Universiteit Gent en als lector aan de Université Libre de Bruxelles, en is actief in de andersmondialiseringsbeweging.